

DE UITSLUITING VAN DE ANARCHISTEN IN LUIK 1900-1903

Le Réveil des travailleurs

De liberale partij werd door het algemeen meervoudig stemrecht van 1893 in haar bestaan zelf bedreigd. Een systeem van evenredige vertegenwoordiging zou voor haar de uitkomst betekenen. Een aanzienlijke fractie binnen de BWP hechtte ten eerste belang aan het overleven van de liberalen. Het bestaan van een politieke partner ter rechterzijde, als een go-between tussen de conservatieve machthebbers en de socialistische 'contestanten', was voor deze socialisten onontbeerlijk om hun geprefereerde politiek van onderhandelen voort te kunnen zetten. Bovendien zou, nog steeds volgens deze pleitbezorgers van de evenredige vertegenwoordiging, dergelijke hervorming de coalitievorming, die nu verantwoord was om de katholieke meerderheid te doen afbrokkelen, uiteindelijk overbodig maken. Ondanks de ernstige tegenstand van vooral de federatie van de Borinage waar de BWP over de meerderheid beschikte, werd de evenredige vertegenwoordiging spoedig in het socialistisch programma opgenomen.

In juni 1899 diende de katholieke regering Vandenpeereboom een wetsontwerp in dat de invoering van de evenredige vertegenwoordiging in de grootste kiesarrondissementen beoogde maar niet in de kleinere, meer landelijke kiesdistricten. In het verzet tegen dit plan bundelden liberalen en socialisten hun krachten. Het kwam tot woelige betogingen in Brussel, Luik en Antwerpen. De regering Vandenpeereboom nam ontslag en het nieuwe kabinet de Smet de Naeyer voerde de zuiver evenredige vertegenwoordiging in. Op 22 december werd de wet goedgekeurd; de eerste verkiezingen volgens het nieuwe stelsel grepen plaats op 12 juni 1900. De liberalen boekten een aanzienlijke winst en staken met 33 zetels de socialisten (32) opnieuw voorbij. Ondanks een zwaar verlies behielden de katholieken met 86 zetels de meerderheid, maar de kloof tussen meerderheid en oppositie was op slag veel smaller geworden. De katholieke meerderheid was niet langer onaantastbaar. Meteen werd de socialistische afhankelijkheid van de liberalen, anders dan verhoopt, nog versterkt, namelijk door de nu heel reëel geworden mogelijkheid om samen met hen een alternatieve meerderheid te vormen en dus het land mee te besturen. De kwestie van het ministerialisme was geboren.¹

¹ A. Mommen (1980), 139-148; M. Liebman (1979), 127-129.

Einde 1899, nog tijdens de parlementaire behandeling van het ontwerp de Smet de Naeyer, liet zich binnen het Luikse socialisme al volop een tegenstelling voelen. Het federaal comité van de BWP keurde een motie goed die de leden van de Luikse federatie verbood tijdens openbare vergaderingen in de contramine te gaan met de socialistische parlementsleden of met de progressistische bondgenoten. Dit stootte op verzet vanwege Lucien Hénault², die in dit verband van de aanstelling van nieuwe hogepriesters gewaagde. Hij wees erop dat de parlementariërs - er waren zes socialistische Kamerleden te Luik - afgevaardigden waren en geen leiders, maar benadrukte dat hij met zijn kritiek geenszins de eenheid van de partij wilde schaden. Hénault, een arts, was toen al verscheidene jaren in de BWP actief en had onder meer de Luikse socialistische studenten op diverse nationale congressen vertegenwoordigd. Hij was lid van het Luiks federaal comité. Zijn broer Valère Hénault, een advocaat, was dat ook en maakte bovendien deel uit van het federaal bureau. In welke mate het verzet van Lucien Hénault wortelde in vroegere ideologische of persoonlijke tegenstellingen is niet duidelijk. In elk geval gold ook voor de BWP dat nieuwe tijden, nieuwe zeden meebrachten. De partij was nu al enkele jaren in het parlement vertegenwoordigd en had niet langer progressisten nodig als woordvoerder in het halfroond. Maar de BWP respecteerde ze daarom niet minder; het tegendeel was waar, voor deze politieke strijd werd de partijdiscipline nog opgevoerd.³

Met de strijd voor de evenredige vertegenwoordiging werd ook die voor het algemeen enkelvoudig stemrecht nieuw leven ingeblazen. In januari 1899 werden beide eisen, nadat ze al samen voorkwamen in een gemeenschappelijke verklaring van de liberale en socialistische parlementsleden, door de Algemene Raad van de BWP expliciet met elkaar verbonden. Toch leende een groep liberalen zich tot de goedkeuring van de evenredige vertegenwoordiging zonder het algemeen enkelvoudig stemrecht. Op geen enkel moment overigens gaf de BWP-leiding de indruk van dat laatste toen een echt strijdpunt te willen maken. Binnen de partij gaf dit aanleiding tot de nodige kritiek.

Te Luik groeiden Hénault en de partij-instanties verder uit elkaar. Juni 1900 richtte Hénault een eigen blad op, *Le Réveil des Travailleurs*, dat evenwel de vrij neutrale ondertitel *Journal d'émancipation populaire* meekreeg. Het blad wilde - lees : in tegenstelling met de Werkliedenpartij - alle gezindheden binnen het socialisme aanmoedigen en het wou in dat verband de grootste verdraagzaamheid aan de dag leggen. Nadrukkelijk werd gesteld dat de redactie daarbij niet de minste persoonlijke vete zou toestaan. De Idee kon

2 Lucien Hénault (1870-1914), dokter. Hij was secretaris van de Luikse Cercle des Etudiants Socialistes, medestichter van enkele socialistische bladen in het Luikse en steevast afgevaardigde op de BWP-congressen. Hélem (1914).

3 S. Beelen (1975), 79-80; L. Flagothier-Musin (1985) baseert zich voor de politieke tegenstellingen binnen de Luikse BWP grotendeels op Beelen.

dergelijke onwaardige en onnuttige praktijken best missen. Opvallend ook was de aankondiging van een vaste *Tribune des métiers*.

De erg algemene ondertitel mag ons evenwel niet misleiden. Het zou niet het eerste anarchistische blad zijn dat dit procédé toepaste. Al op de eerste bladzijde werd - op serene wijze, maar met veel hoofdletters - de verdediging van het anarchisme opgenomen. Het anarchisme stond niet voor wanorde, voor "la Pan-destruction". Het wetenschappelijk anarchisme kaderde, net als het socialisme waarvan het een aftakking was, in de algemeen maatschappelijke ontwikkeling. "C'est au sein de cette Evolution qu'il décrit un Idéal de Paix et d'Harmonie. Il n'est pas le Chaos mais l'Ordre." Overigens trad de Brusselse anarchist Paul Sosset, alias Flaustier, samen met Hénault als redacteur op.⁴

Met *Le Réveil des travailleurs* bekende Hénault meer dan ooit kleur. In oktober werd de Cercle Libre d'Etudes Sociales gesticht. De kring vergaderde in de lokalen van La Populaire. De eerste voordracht werd door Lucien Hénault zelf gegeven onder de veelbetekenende titel *Collectivisme et socialisme*.⁵ Begin december maakte Hénault een eerste balans op die uitgesproken positief was, en dat was in België ongewoon voor een blad met anarchistische inslag. Ambitieuze projecten van anarchistische redacteurs waren er genoeg geweest, maar positieve balansen? De - overigens aanvaardbaar lijkende - gegevens die Hénault verstrekke, wettigden zijn optimisme. Het aantal lezers en abonnementen vermeerderde met elke oplage : van 700 abonnementen was het weekblad op enkele maanden tijd naar 1200 geklommen en de oplage beliep meer dan 2250 exemplaren. Het blad had steun gekregen uit Verviers, Luik, Ougrée, Hoei (waar zich een identieke dissidentie aftekende), Sprimont, Amay, Borgworm, Brussel en de Centre. Zelf had *Le Réveil* zich niet bezondigd aan persoonlijke aanvallen, maar was wel van twee zijden belaagd. Er waren libertairen die het blad ervan hadden beschuldigd het parlementaire spel mee te spelen en er waren socialistische verkozenen die verkopers van het blad hadden geïntimideerd. De bestelling aan huis via de post bleek niet vlekkeloos te verlopen. Dat was een probleem waar de Franse anarchistische bladen blijkbaar ook mee te kampen hadden, in die mate dat *Le Réveil* zelfs aan een internationaal politiekomplot durfde te denken.

Ook *Le Réveil des travailleurs* bleek niet van enige grootheidswaanzin gespeend te zijn : 300 extra lezers volstonden om elke week acht bladzijden op groot formaat te laten verschijnen. Alleen, die acht bladzijden zouden er niet van komen. Het doel van het blad was en bleef zeer duidelijk in zijn algemeenheid : de bevrijding van alle dogma's, religieuze, politieke en economische. Vrije mensen die zelfbewust hun lot in eigen handen namen, die niet slaafs een wachtwoord volgden, die hun streven niet in al te nauwe pro-

4 RDT, 15-6-1900.

5 RDT, 1-11-1900.

gramma's lieten verstenen, "dresser contre les gens des ténèbres, le chercheur assoiffé de vérité, de justice et de liberté : tel a été hier, tel sera demain, le but du *Réveil des travailleurs*".⁶

Binnen de partij kwam de actie tegen Hénault nu volop op gang. Toen hij in december 1900 zijn "anti-collectivistische, libertair-communistische" principes wilde uiteenzetten in *Le Combat*, weigerde de redactie van het Luikse partijblad dat op grond van zijn beginselverklaring.⁷ Vroeger al had Hénault gereageerd op een artikel in het blad. Hierbij vroeg hij zich af waar in het programma van de Werkliedenpartij stond dat het collectivisme het soort socialisme was dat moest worden verdedigd door de partijleden. Hij verklaarde zich bereid het tegendeel te bewijzen in de kolommen van *Le Combat* en een reeks debatten over deze kwestie te organiseren.⁸

Dat de hoogste partij-instanties de zaak ernstig hamen, werd bewezen op de Algemene Raad van 22 mei 1901. Vandervelde zelf waarschuwde toen voor wat hij noemde de "propagande dissolvante" van bepaalde anarchisten die zich op partijvergaderingen aandienden als partijleden. Diverse raadsleden, waaronder Célestin Demblon, Luiks volksvertegenwoordiger, drongen er vervolgens op aan dat de Algemene Raad een halt zou toeroepen aan de demoraliserende actie van enkele anarchisten die de socialistische lokalen gebruikten om propaganda te maken. Op voorstel van Hubin, ongetwijfeld Georges Hubin, die als volksvertegenwoordiger in het naburige Hoes-Borgworm was verkozen, werd de volgende dagorde goedgekeurd. De Algemene Raad vroeg de federaties erover te waken dat sprekers en publicisten die zich op de BWP beriepen, ook haar programma verdedigden. Bovendien werden de federaties uitgenodigd iedereen die zich verschuilde achter het BWP-lidmaatschap om "onze principes, programma en tactiek" aan te vallen, te desavoueren en uit te sluiten. Aan de beheerders van de volkshuizen werd gevraagd geen zalen meer beschikbaar te stellen voor bijeenkomsten van anarchisten.⁹

Met deze motie beoogde de Algemene Raad in het bijzonder de uitsluiting van Hénault te Luik. De Luikse parlementariërs, mikpunt als ze waren van de antiparlementaire kritiek, waren ongetwijfeld niet vreemd aan deze unaniem genomen beslissing, maar in de Luikse federatie was de zaak bij lange nog niet afgesloten. Dat het behoud van Hénault nadeel zou berokkenen aan de partij werd niet zomaar aanvaard. De standpunten liepen uiteen. Volgens sommigen maakten de uiteenlopende strijdmiddelen een gezamenlijke strijd onmogelijk. Maar de Luikse coöperatie La Populaire, die vroeger al haar verdraagzaamheid tegenover andersdenkenden had bewezen, riep op om een debat te organiseren. Bij die gelegenheid zouden de libertairen uiteraard

6 RDT, 1-12-1900.

7 S. Beelen (1975), 88.

8 RDT, 15-12-1900.

9 AMSAB, 118, BWP, AR, 22-5-1901.

worden geïnterpelleerd over hun houding tegenover tactiek en doctrine van de partij, maar dit nam niet weg dat ze op voet van gelijkheid hun theorieën zouden kunnen uiteenzetten. In Luik was men nog niet zeker wie het pleit uiteindelijk zou winnen.

Het federaal comité, dat zich een blijvend voorstander noemde van een volledige vrijheid van meningsuiting op partijvergaderingen, liep voor het idee van een openbaar debat echter niet warm. Terwijl de dissidentie zich doorzette, nam de druk op het comité toe. De groepen van Dahlem bijvoorbeeld eisten maatregelen tegen al wie het algemeen stemrecht bestreed, terwijl de arbeidersklasse zich opmaakte om het in een laatste krachtinspanning te ontrukken aan de klerikalen. De landelijke Algemene Raad dan weer verweet de Luikse federatie zwakheid in haar optreden tegen de anarchisten.

Dit alles was uiteindelijk meer dan de Luikse partij-instanties konden verdragen. Na enkele verdagingen werd op 24 november 1901 op een algemene vergadering van de Luikse federatie een motie goedgekeurd die er niet om loog en die volgens *Le Combat* de uitsluiting van Hénault inhield. Negenentwintig groepen stemden voor, drie onthielden zich. De Luikse federatie ging nog verder dan de Algemene Raad. Het parlementarisme en het algemeen stemrecht waren volgens de motie essentiële actiemiddelen van de partij; ze waren als dusdanig erkend door alle congressen. Het was ontoelaatbaar dat een minderheid in de partij in opstand kwam tegen de meerderheid. Het was ontoelaatbaar dat partijleden in de pers of in het openbaar elkaar tegenspraken. Zo boden ze het publiek een onsamenhangend schouwspel en zaaiden ze in de geesten geen overtuiging, maar twijfel en wantrouwen tegenover de partij. Derhalve nodigde de Luikse federatie alle aangesloten groepen uit, op straffe van zelf uitgesloten te worden, elk lid de deur te wijzen dat zich in het openbaar in tegenspraak met deze motie bevond.¹⁰

Hénault cum suis vochten de legitimiteit van de beslissing aan. Minder dan een derde van de aangesloten groepen was aanwezig op de bewuste algemene vergadering; groepen die niet in regel waren met hun aansluiting, hadden kunnen stemmen. Andere groepen hadden geweigerd te stemmen. De motie was enkel bij het begin van de vergadering voorgelezen en na twee en een half uur vergaderen had men geweigerd ze opnieuw voor te lezen. Volgens Hénault was ook het recht op verdediging geschonden wat de grond van de zaak betrof, namelijk de beschuldiging van het doorbreken van de partijdiscipline. Toen ook zijn spreektijd beperkt werd tot een half uur - regel die naar zijn zeggen toen al met de voeten was getreden - zag hij af van elke verdediging, zodat voor hem de discussie enkel nog ging over de bevoegdheid van de federatie inzake uitsluiting. Intussen waren al afgevaardigden vertrokken. De beslissing tastte de autonomie van de aangesloten groepen aan en

10 S. Beelen (1975), 90-91; RDT, 7-12-1901.

Hénault achtte zich dan ook geenszins uitgesloten.¹¹ Voorlopig weigerde het federaal comité evenwel elk recht op beroep voor een nieuwe algemene vergadering.

Het charter van Quaregnon

In *Le Reveil des travailleurs* van 14 december 1901 reageerde Lucien Hénault onder de titel *Le Parti ouvrier et l'anarchie* omstandig op de uitsluiting van de anarchisten. Deze tekst werd ook als brochure verspreid. Op basis van de beginselen van de BWP hield Hénault tegelijk een pleidooi voor het eigen behoud in de partij en een rekwisitoor tegen de partijleiding.¹²

Aan de anarchisten, opende Hénault, werd verweten dat ze geen socialisten waren. Het tegendeel was waar. Als socialisme de socialisatie van produktie en distributie betekende, dan waren communisten en collectivisten noodzakelijkerwijze socialisten. De bevestiging daarvan kwam trouwens uit onverdachte bron. Had Vandervelde zelf niet geschreven dat de socialisatie van de produktiemiddelen niet noodzakelijk de afschaffing van loonarbeid inhield, waarbij hij verwees naar de arbeiders in de werkhuizen van de staat of ook naar de bakkers van Vooruit of naar de arbeidsters van de Linière Gantoise. Dat was zeker niet het ideaal van de BWP volgens Vandervelde. De BWP streefde uiteindelijk naar een morele omwenteling die in eerste instantie de samenwerking van alle voortbrengers mogelijk zou maken, en vervolgens misschien ook - "car il n'est idéal si pur que l'avenir ne puisse réaliser" - de anarchistische gemeenschap, overvloeiend van broederlijkheid en rijkdom, waar ieder zou doen wat hij wilde, zou geven volgens zijn mogelijkheden en zou nemen volgens zijn behoeften.¹³ En ook het partijblad *Le Peuple* had recent nog het libertair ideaal erkend als het eindpunt van de maatschappelijke ontwikkeling en bevestigd dat niets mooier was dan de droom van het broederlijk communisme, waar de mensen bevrijd van alle beperkingen eindelijk in staat zouden zijn om de naastenliefde te beoefenen.

Tenslotte werd ook César De Paepe aangevoerd om het socialistische waarmerk van het anarchisme te bevestigen. Als zet kon het tellen. De Paepe was ten tijde van de Eerste Internationale het boegbeeld van de anti-autori-

11 RDT, 7-12-901.

12 RDT, 14-12-1901; L. Hénault (1901), *Le Parti Ouvrier et l'anarchie*, Liège.

13 E. Vandervelde (1893), *Le collectivisme*, II, (*Bibliothèque de propagande socialiste* 5), 11, grotendeels overgenomen in: J. Destrée en E. Vandervelde (1903), 267 e.v. De passus in kwestie beoogde overigens een repliek op de anarchistische kritiek dat het collectivisme de loonarbeid niet zou afschaffen. Vandervelde: "Mais il faudrait, pour en arriver là (la communauté anarchiste, JM), que les écorces de nos cervaux, si frustes et si grossières encore, soient immensément développées et raffinées. Et c'est à des réformes immédiatement réalisables qu'il faut demander les premiers éléments de cette transformation: l'instruction répandue à flots, ..."

taire collectivistische stroming om vervolgens te evolueren naar een sociaal-democratische overtuiging, waarbinnen aan de politieke strijd een belangrijke plaats werd toegekend. Binnen de toenmalige socialistische beweging, zowel op nationaal als op internationaal vlak, was hij een gezaghebbend theoreticus, die echter voortijdig stierf. Dit liet de Belgische anarchisten toe De Paepe met zijn 'anarchistisch' verleden steeds meer naar zich toe te halen.

Het citaat van De Paepe kwam uit de befaamde rede van Patignies uit 1863. Het ultieme doel van de revolutie was voor De Paepe de vernietiging van elke macht, de uitschakeling van de politieke door de sociaal-economische, van de gouvernementele organisatie door de industriële organisatie, de anarchie. De Paepe sprak de Anarchie vervolgens heel persoonlijk aan: "De regering, uw gezworen vijand, is het resultaat van de sociale wanorde, van de economische chaos; zoals u het resultaat zal zijn van orde, harmonie, evenwicht en rechtvaardigheid." Dat was een leidmotief geweest in het anarchistisch discours van de voorbije twintig jaar. De Paepe besloot: "Que ton règne arrive, Anarchie".¹⁴ Wat was dan de afgrond die de anarchisten scheidde van De Paepe, Vandervelde etc., vroeg Hénault zich af. Het ging hooguit om een opportunistiekwestie. Hun ideaal was in elk geval gelijk. Alleen wilden de anarchisten zonder uitstel strijden voor een onmiddellijke verwezenlijking ervan in plaats van voor de noodzakelijk geachte "intermediaire systemen".

De anarchie mocht dan wel het ideaal zijn, toch schonden de anarchisten de beginselverklaring van de BWP door het collectivisme, dat door alle arbeiderscongressen was aanvaard, te bekritisieren. Op deze aantijging replieerde Hénault door omstandig te citeren uit de beginselverklaring waarmee het zogenaamde charter van Quaregnon (want aangenomen op het BWP-congres van 1894 te Quaregnon) was ingeleid. De rijkdommen in het algemeen, de produktiemiddelen in het bijzonder waren gemeenschappelijk erfgoed. Ze dienden te worden aangewend met het oog op het maatschappelijk nut of nog de grootst mogelijke som van vrijheid en welzijn voor elk menselijk wezen. Dit ideaal was onverzoenbaar met het kapitalisme. De arbeiders konden hun volledige vrijmaking enkel verwachten van de afschaffing van de klassen en van een grondige hervorming van de samenleving. Aangezien de belangen van de arbeiders in strijd waren met die van de bezittende klasse, moest de ontvoogding van de arbeiders noodzakelijk het werk van de arbeiders zelf zijn. Deze stelling - door Karl Marx zelf ontwikkeld in zijn ontwerp van statuten voor de Eerste Internationale - was nog zo'n leidmotief van het anarchistisch gedachtengoed.¹⁵

14 C. De Paepe (1898), *Discours du citoyen César De Paepe, prononcé à Patignies (Namur) en 1863. Edité par les soins de la Jeune Garde Socialiste d'Ougrée*, Brussel, 26-27.

15 Zie bijvoorbeeld *Programme et statuts du Parti Ouvrier Belge adoptés dans les congrès de Bruxelles 1893 et de Quaregnon 1894* (1903), (*Bibliothèque de propagande socialiste*), Brussel, ook opgenomen in J. Destrée en E. Vandervelde (1903), 421-436.

Welke libertair communist kon zich niet achter dit manifest scharen, vroeg Hénault zich af. Heel anders was het gesteld met de deelnemers aan coalities met de liberalen, in de kiesstrijd maar ook in schepencolleges en bestendige deputaties en, wie weet, binnenkort misschien zelfs in een regering. Deze allianties waren pas een duidelijke schending van de beginselen, in het bijzonder van de stelregel dat de ontvoogding van de arbeiders essentieel het werk van de arbeiders zelf moest zijn.

Daar bleef het overigens niet bij. Niet de anarchisten, maar vooraanstaande socialisten traden het collectivisme van het charter met de voeten. De beginselen poneerden ook het vrije en kosteloze gebruik van alle produktiemiddelen. Dat zou pas mogelijk zijn in een maatschappij waar de collectieve arbeid de individuele arbeid steeds meer verdrong door de collectieve toeëigening ("appropriation", in de Nederlandstalige versie van het charter veel zwakker vertaald als "gebruik") van natuurlijke rijkdommen en produktiemiddelen. Nochtans stond wat Vandervelde vooropstelde in zijn *Lettre au Courrier de Bruxelles* haaks op dit principe.¹⁶ Vandervelde was van mening dat collectivisme geen gelijkheid van beloning inhield. Immers, om een leegloop van de ondankbare en gevaarlijke beroepen te vermijden zou de staat door een te herverdelen voorafname op het loon de aantrekkelijke beroepen relatief minder belonen. Dergelijke heffing, of wat het ook mocht zijn, op het arbeidsprodukt was volgens Hénault volkomen in strijd met het vooropgestelde kosteloos gebruik van de produktiemiddelen. In plaats van vrijheid van arbeid werd opnieuw een soort concurrentie, een nieuwe wet van vraag en aanbod ingevoerd, een soort anonieme kracht waartegen de arbeiders evenmin als voorheen verweer hadden. Zelfs het collectivistisch principe van loon naar werken kon op die wijze niet in toepassing worden gebracht. Dan verkoos Hénault het systeem van opeising van de Franse socialist Jules Guesde of de verplichte arbeid van Louis Bertrand.¹⁷ "De cette rage de liberté, délivrez-nous seigneur", paraphraseerde de vrijdenker Hénault. Vandervelde dacht zelfs aan het behoud van een zekere loonspanning, een zogenaamde hiërarchie van lonen, zij het dat deze niet door het gezag, maar door de belanghebbenden zou worden ingesteld. Volgens Hénault kwam dit neer op de afpersing van een meerwaarde door een arbeidersaristocratie. En toch waren de anarchisten, die de organisatie van de arbeiders voorstonden op basis van vrij gekozen, autonome en gefedereerde verenigingen waar elk zou geven volgens zijn mogelijkheden en zou nemen volgens zijn behoeften (het communisme dus), de scheurmakers.

16 E. Vandervelde (1895), *Lettre collectiviste au Courrier de Bruxelles*. (*Bibliothèque de propagande socialiste*), Brussel, 15; overgenomen in J. Destrée en E. Vandervelde (1903), 300 e.v.

17 L. Bertrand (1893), *Qu'est-ce que le socialisme?*. (*Bibliothèque de propagande socialiste*), Brussel, 9. De geciteerde stelling van Bertrand luidde: "On peut donc dire, sans exagération, que si tous les hommes valides travailleraient, - car le travail est un devoir, et il serait obligatoire pour tous les valides - on travaillerait moins, et on recevrait davantage."

De staat. Volgens de beginselverklaring diende de overgang van het kapitalistische naar het collectivistische stelsel gepaard te gaan met hervormingen 1° op het morele vlak: door het bevorderen van de naastenliefde en de solidariteit; 2° op het politieke vlak: door het vervangen van de staat door een "beheer van zaken" ("administration des choses"). Bertrand liet in zijn al geciteerde brochure *Qu'est-ce que le socialisme?* nochtans andere geluiden horen. Onder het socialisme zou in zijn visie de staat de beheerder zijn van de grond, de huizen, alsook de hele nijverheid, die zou worden omgevormd tot openbare dienst. Alle burgers zouden ambtenaren zijn van de staat of de gemeente. De gemeenschap zou in de plaats van het individu treden. De Staat, democratisch verkozen, zou de hele bevolking vertegenwoordigen en niet alleen enkele bevoorrechten.¹⁸ Het oordeel van Hénault was kort en krachtig: "Ce socialisme de député est du pur étatisme et du plus autoritaire."

Toegegeven, niet alle socialisten deelden de mening van Bertrand. Vandervelde was naar verluidt tegen dergelijk centralisme gekant. De kapitalistische staat had het bestuur van de mensen ("le gouvernement des hommes") tot doel en moest het hebben van centralisme en militarisme. Zijn terrein uitbreiden stond gelijk aan het creëren van één grote kazerne. De collectivistische staat had een gedecentraliseerde organisatie nodig met veel spontaneïteit en zin voor initiatief. Nochtans liet ook Vandervelde de nodige onduidelijkheid bestaan, waar hij stelde dat tussen de staat als bestuurder van mensen en de staat als beheerder van zaken dezelfde scheiding ("séparation") bestond als tussen de maag en de hersenen.¹⁹ Volgens Hénault impliceerde het gebruik van het woord "séparation" noch min noch meer "conservation" - hoe democratisch ook verzacht - in plaats van "transformation en administration des choses" dat de opheffing van de staat inhield. Alleen het libertair communisme zou daarvoor zorgen. Het beheer van zaken zou er vrij gebeuren door autonome diensten, door de oprichting van groepen die voortdurend aan wijzigingen onderhevig zouden zijn.

Onder de auspiciën van de Algemene Raad werden overigens ook teksten uitgegeven waarin voor een radicale vernietiging van de staat werd gepleit. Zo bijvoorbeeld het *Aperçu sur le socialisme scientifique* van Gabriel Deville dat verscheen in de *Bibliothèque populaire* van de BWP. Er was voor Deville geen sprake van de staat door correcties of toevoegingen te vervolmaken. De staat was een instrument in handen van de onderdrukkers en moest niet verbeterd maar vernietigd worden. Een merkwaardige manier van iets te vernietigen was het, dit eerst te versterken. Door de staat de produktiemiddelen te

18 L. Bertrand (1893), *Qu'est-ce que le socialisme?*, 5-6. Louis Bertrand verklaarde zich nader: "... la transformation des industries privées en grands services publics, aurait ce grand avantage de faire de chaque citoyen un défenseur de la chose publique, un surveillant, un contrôleur de chaque jour. ... Ne vaut-il pas mieux être fonctionnaire de l'Etat que d'être le domestique d'une société de capitalistes?" Het blijft de vraag. Hénault had in zijn verweerschrift vooral aandacht voor dat laatste element uit het betoog van Bertrand.

19 E. Vandervelde (1893), *Le collectivisme*, I, 7-8, II, 13-14.

laten verwerven verhoogde men zijn weerstand. De arbeiders in overheidsbedrijven liepen gebukt onder een juk dat moeilijker af te werpen was dan dat van hun collega's in de privé-nijverheid. De aankopen waarmee de uitbreiding van de openbare sector zou gepaard gaan, zouden leiden tot financieel gekonkel en verrijking van de kapitalisten. Dergelijke verstaatsing zou in niets de taak van het socialisme verlichten. Het zou niet gemakkelijker zijn zich meester te maken van de post dan van een privé-bank.²⁰ De anarchisten konden volgens Hénault dergelijke analyse alleen maar toejuichen. Zij was zeker in overeenstemming met de beginselverklaring, maar even zeker in strijd met de tactiek die de parlementaire socialisten voorstonden.

Wat de godsdienst betrof, bevatte de beginselverklaring een tegenstrijdigheid. Eerst werd gesteld dat het socialisme tegelijkertijd de economische, morele en politieke ontvoogding van het proletariaat moest nastreven. Daartegenover heette de BWP dan weer de vertegenwoordiger te zijn, niet alleen van de arbeidersklasse, maar van alle verdrukten, zonder onderscheid van nationaliteit, godsdienst of ras. Hoe kon de BWP ernstig beweren morele ontvoogding na te streven als zij voorbij ging aan "les naïvetés, ou les contrevérités des doctrines religieuses, leur morale antihumaine, leurs pratiques charlatanesques"? Voor de anarchist Hénault was de levensbeschouwelijke neutraliteit van de Werkliedenpartij, waarvan de - door de revolutionairen al evenzeer bekritiseerde - antiklerikale coalities de facto echter vaak weinig heel lieten, een doorn in het oog.

Het internationalisme was nog zo'n punt. De socialisten van alle landen dienden solidair te zijn; de ontvoogding van de arbeiders was geen nationale, maar een internationale aangelegenheid. Een duidelijker basis voor een principiële antimilitarisme kon men moeilijk wensen. Nochtans keurden socialistische parlementariërs uit electorale overwegingen mee de verhoging van de soldij goed en ontpopten ze zich tot pleitbezorgers van een loonsverhoging voor de rijkswacht. Jules Guesde in Frankrijk en Ferdinand August Bebel in Duitsland verklaarden plechtig dat in geval van oorlog ze elkaar een kogel door het lijf zouden jagen in plaats van de oorlog een halt toe te roepen door

20 G. Deville (1896), *Aperçu sur le socialisme scientifique*, (Bibliothèque populaire), Brussel, 84-85 (bij wijze van 'inleiding' werd in deze brochure eerst *Le Manifeste du Parti Communiste* van Marx en Engels afgedrukt).

De Fransman Gabriel Deville (1854-1940), advocaat, volksvertegenwoordiger en buitengewoon gezant, was een belangrijk figuur binnen de 'marxistische' Parti Ouvrier Français van Jules Guesde. Hij droeg bij tot de verspreiding van het marxisme door een klassiek geworden ingekorte vertaling van *Das Kapital* van Marx. De door Hénault geciteerde *Aperçu sur le socialisme scientifique* (1883) vormde hierop een inleiding. Deville vervoegde zich na verloop van tijd bij de Parti Socialiste Français, een verzameling van niet-guesdisten. Merkwaardige speling van het lot: Deville zou zich net als Hénault onmogelijk maken binnen zijn partij, zij het door standpunten in te nemen die haaks stonden op zijn door Hénault geciteerde marxistische stellingen. Devilles vergaande verdediging van een antiklerikale blokvorming en in het bijzonder van Millerand, die als eerste socialist in Frankrijk en zonder toestemming van zijn partij tot een 'burgerlijke' regering toetrad, dwong hem ontslag te nemen uit de Parti Socialiste Français. G. Tanesse (1974), *Deville, Gabriel*, in: *DBMOP*, XII, 46-48.

de revolutie te ontketenen. Als de gewapende natie al mogelijk zou zijn in landen die verscheurd werden door klassentegenstellingen, waarvoor zou ze dan nog anders kunnen dienen dan tegen den vreemde? Een merkwaardig internationalisme was dat. Wat een hoog verheven ideaal daartegenover leek de vaderlandsloosheid van de anarchist, met zijn onverzoenlijk antimilitarisme.

Homeopathisch reformisme

Bleef tenslotte de parlementaire tactiek. Het was de oppositie daartegen die in de grond aanleiding gaf tot alle banbliksems tegen de anarchisten. De beginselverklaring van de BWP stelde dat de arbeiders het kapitalisme moesten bestrijden met alle middelen die in hun macht lagen: politieke actie, propaganda voor de socialistische ideeën en de ontwikkeling van vrije verenigingen. De vraag rees wie dan wel het zuiverst in de leer was. De parlementariër die door binnen te dringen in de staat zich aan de bestaande orde aanpaste en daar als het ware homeopathisch een soms schamel en denkbeeldig reformisme uitprobeerde? De parlementariër die door systematisch de openbare diensten uit te breiden de bourgeoisstaat versterkte? De parlementariër bij wie syndicale en revolutionaire actie onder verdenking stonden en die bij elke verkiezing pseudo-socialistische principes verkondigde die evengoed door de progressisten en zelfs door de conservatieven konden worden verdedigd, omdat zij in niets het raderwerk van de burgerlijke instellingen belemmerden? Nu, dokter Hénault was bepaald geen aanhanger van de homeopathie; voor de remediëring van de maatschappelijke kwalen hield hij zich aan de klassieke allopathie, die in zijn ogen het geneeskundig equivalent van de revolutie vormde.

Of was het de anarchist die het meest trouw was aan de beginselen van de partij? De anarchist die de vernietiging van de staat predikte, die de vrijheid van mening, pers, vereniging etc. wilde verwezenlijken door gewoonweg alle wetten af te schaffen, want wetten perkten altijd de vrijheid in, hetzij van een meerderheid, hetzij van een minderheid. De anarchist die aanzette tot individueel of collectief verzet tegen alle patronale, politionele of bureaucratische pesterijen. De anarchist die onafgebroken propaganda voerde voor "le socialisme intégral, antipropriétaire, antireligieux, antiautoritaire, communiste et libertaire"?

In de beginselverklaring van de BWP werd ook gesteld dat zowel de economische, morele en politieke bevrijding van het proletariaat diende te worden nagestreefd. Toch werd daaraan toegevoegd dat de economische (in het Nederlands mogelijk meer dubbelzinnig: stoffelijke) strijd voorrang had, want de concentratie van het kapitaal in de handen van enkelen vormde de basis voor alle andere vormen van overheersing; dat laatste klonk ook in het

Nederlands weinig dubbelzinnig. Ook hier kon men zich afvragen wie aan dit beginsel het meest gehoorzaamde. Was het de parlementariër die de kiesstrijd beschouwde als de motor van elke maatschappelijke verandering? Of was het de anarchist die samen met het verzet tegen de staat de onmiddellijke strijd op het economisch terrein voorstond, met alles wat er bij hoorde: boycot, sabotage, de algemene revolutionaire staking met het oog op de onteigening? Het antwoord lag voor de hand.

Maar, was de volgende tegenwerping, de anarchisten verwierpen de politieke strijd tout court. Dat klopte in de mate dat men politieke strijd reduceerde tot parlementaire actie, waarbij politiek dus in enge zin werd begrepen als het functioneren van de politieke instellingen. Daartegenover stond, volgens Hénault, die citeerde uit een artikel van Charles Albert in het Franse anarchistische blad *Les Temps nouveaux*, we zouden kunnen zeggen, de ethische notie van politiek: alles wat met algemene beginselen van het menselijke gedrag te maken had, de toepassing van morele normen op de ontwikkeling van een gemeenschap, de ideale opvatting van het individuele en sociale leven die tot tijdsgeest werd, ... In die zin sprak men van een politiek principe, de morele en politieke wetenschappen, het politieke tegenover het economische standpunt. De ene definitie impliceerde welbepaalde en vooraf geregelde vormen van actie, de andere vrije vormen van actie.²¹ In de ruime zin van het woord weigerde de anarchist geenszins aan politieke actie te doen. Dat kon hij ook niet in de mate dat anarchie voor een maatschappij stond die politiek gekenmerkt werd door de afwezigheid van regering en door de vrije aaneensluiting van individuen en groepen. Hénaults begrip van politieke strijd was dus erg ruim. Zijn definitie kwam dicht in de buurt van sommige passussen in de beginselverklaring over de morele ontvoogding.

In het geval van politieke actie in de enge zin van het woord was het duidelijk dat het niet ging om een doel, maar om een middel, om tactiek dus. Wie tactiek zegde, zegde wijziging van tactiek. De verkiezingsstrijd van de voorbije jaren met zijn wisselende coalitiepolitiek, de kwestie van de evenredige vertegenwoordiging, het uitstellen van het vrouwenkiesrecht sine die had dat recent nog bewezen. Waarom zou men dan het parlementarisme niet mogen aanvallen, om strijdmiddelen ingang te doen vinden die het proletariaat waarschijnlijk vlugger naar zijn doel, de communistische maatschappij, zouden brengen?

Congresbesluiten, partijdiscipline, respect voor de besluiten, was hetultieme tegenargument. Maar wat dan met Vandervelde in 1896 in *L'Avenir social*, zo wat het theoretische blad van de BWP, waar hij stelde dat elke socialist noodzakelijkerwijze antiparlementair was. De socialisten waren volgens Vandervelde niet meer voorstander van het parlementair systeem, omdat ze er voordeel probeerden uit te halen, dan ze voorstanders van het kapitalisme wa-

21 *Les Temps nouveaux*, 24-11-1901.

ren, omdat ze er de elementen van de nieuwe orde aan ontleenden. Het parlementarisme was slechts de politieke vorm van het kapitalisme; het kende een gelijklopende ontwikkeling: opgang, bloei en verval. Nog verder heette het dat de parlementaire machine een verwerpelijk instrument was voor sociale hervormingen. Het parlement werkte langzaam, zijn nut was beperkt, het kon de toenemende problemen niet aan en raakte steeds meer in diskrediet. De wetgevende actie was beperkt in haar mogelijkheden en veel minder diepgaand dan "celle des associations libres ou des groupes locaux".²²

Maar ook de lijvige brochure van Deville uit de *Bibliothèque populaire* werd opnieuw aangehaald. Het algemeen stemrecht was volgens deze auteur slechts een wapen van papier. Als bezitter van de produktiemiddelen zou de minderheid toch de absolute meester blijven over de meerderheid die in haar loondienst werkte. Soevereiniteit zonder bezit was niet alleen nutteloos, het was de meest verraderlijke valstrik die men zich kon indenken. Het algemeen stemrecht maskeerde in het voordeel van de burgerij de werkelijke strijd. Het was slechts een wijziging in de vorm van onderdrukking; het kon onmogelijk tot ontvoogding leiden. Als het algemeen stemrecht dan toch bestond, kon men het beter aanwenden om het kwaad te herstellen dat veroorzaakt werd door de allianties tussen proletariaat en burgerij, meer bepaald door buiten alle burgerlijke partijen om het leger van de revolutie te vormen.²³

Eveneens verschenen onder de auspiciën van de Algemene Raad, die over het programma, de statuten en de congresbesluiten van de BWP diende te waken, was de openingsrede van socialistisch volksvertegenwoordiger Jules Destrée bij het begin van het academiejaar aan de Université Nouvelle in oktober 1901. De titel, *La fin du parlementarisme*, sprak voor zich. De parlementen, meende Destrée, waren slechte beheerders van de openbare financiën, slechte wetgevers ook. Ze waren geneigd om onbegrensde macht naar zich toe te trekken. Openbare financiën en wetgeving waren net de terreinen waar ze zich moesten onderscheiden; betere voorbeelden van hun onmacht en hun bijna gevaarlijk karakter kon men zich niet indenken. Alle parlementen werden geboren uit het slijk van persoonlijke campagnes en electoraal bedrog. Over het algemeen was het intellectueel niveau er laag. Een schandaal deed af

22 E. Vandervelde (1896), *Les contrepoids du parlementarisme*, in: *L'Avenir social*, I, 257-259. Het artikel vormde de neerslag van een openingsles voor de Brusselse propagandisten-school. Vandervelde benadrukte de noodzaak van een structureel tegenwicht voor het parlementarisme binnen de partij. Bij wijze van aanhef diende hij de anarchisten van repiek. "Quand les anarchistes veulent exprimer tout leur mépris à un partisan de l'action politique, ils ne manquent pas de l'appeler "socialiste parlementaire". L'épithète n'a rien qui nous blesse; il nous arrive parfois de l'employer par abréviation, mais, pour peu qu'on y réfléchisse, elle est évidemment inexacte: tout socialiste, par cela même qu'il est socialiste, doit être logiquement antiparlementaire."

23 G. Deville (1896), *Aperçu sur le socialisme scientifique*, 126, 128-131. Een middel volgens Deville om het behulp van het algemeen stemrecht de vorming van het "arbeidersleger" te bespoedigen, was: "la candidature de classe (te onderscheiden van "la candidature ouvrière", JM), continuant en politique la guerre des classes". Hénault ging evenwel niet in op deze vorm van klassenstrijd.

en toe afbreuk aan het prestige van de parlementsleden, deze "souverains éphémères". Maar men zag niet dat ze het onvermijdelijk produkt waren van hun milieu. Men verving ze door anderen ... die herbegonnen. "Un mépris monte qui dépasse les hommes et atteint le régime même."²⁴ Helaas was Destrée nog steeds lid van het parlement, voegde Hénault eraan toe; hij mocht zich in elk geval gelukkig prijzen dat hij niet behoorde tot een groep die bij de Luikse federatie was aangesloten.

De besluiten van de Luikse anarchistische voorman waren duidelijk. Niets in de beginselen van de BWP liet toe de anarchisten uit te sluiten uit de groepen waarin ze waren aanvaard. De parlementaire socialisten waren het - en niet de anarchisten - die het charter van de BWP zowel door hun stemgedrag in het parlement als door hun voordrachten en teksten schonden. De anarchistische kritiek op algemeen stemrecht en parlement stond slechts tegenover de door de Algemene Raad gepatroneerde kritiek op de anarchisten. Tactiek was per definitie voor wijziging vatbaar. Hénault hoopte met zijn tekst de eerlijke, maar misleide kameraden te bereiken. Hij besloot met een interventie van - niet toevallig - De Paepe op het Leuvense partijcongres van 1890, meer dan twintig jaar na Pattignies.

De BWP moest volgens De Paepe verdeeldheid vermijden. Haar programma moest voldoende ruim blijven om elkeen te kunnen herbergen die in België aan de intellectuele, materiële, politieke en economische ontvoogding van de massa der onterfden wilde werken. Er was plaats voor communisten, republikeinen, anarchisten zelfs, evengoed als voor democraten, mutualisten, coöperateurs, "mais que tous viennent se ranger sous cette appellation qui depuis sa fondation est celle de notre parti : *Le Parti Ouvrier*".²⁵ Dit was volgens Hénault de raad van een filosoof op het einde van zijn leven; de eerlijkheid ervan was gewaarborgd. Als zij hem dan niet nariepen "Que ton règne arrive, Anarchie", dat ze tenminste met Lafontaine beseften : "Notre ennemi c'est notre maître, je vous le dis en bon français". In elk geval, besloot een toen nog optimistische Lucien Hénault, het wereldproletariaat was onstuitbaar op weg naar de Anarchie.

Mogelijk hield dit testament van De Paepe, de dokter van het Belgisch socialisme, een - overigens nogal dubbelzinnig lijkende - oproep tot verdraagzaamheid in. Bovenal bood het echter een vrijbrief voor een syncretisme zonder theoretische diepgang, voor diversiteit zonder eigenheid. Het gemak waarmee Hénault de contradicties naast elkaar zette, zegde inderdaad veel over het niveau van de theorievorming binnen de BWP.

²⁴ J. Destrée (1901), 545, 534.

²⁵ *Parti Ouvrier Belge. Compte rendu du Vlième congrès annuel tenu à Louvain les dimanche 6 et 7 avril 1890* (1890), Brussel, 46-47.

Het theoretisch tekort van het Belgisch socialisme

Pragmatisme was een wezenstrek van het Belgisch socialisme : de BWP hield zich overwegend - uitsluitend schrijft Marcel Liebman - bezig met de onmiddellijke verbetering van de materiële toestand van de arbeiders, plaatste dit streven niet in een globale strategie, maar weigerde integendeel elke bredere discussie over actiemiddelen en hun effecten. Het pragmatisme van de Belgische socialistische beweging "n'a jamais qu'une logique tacite qui se nourrit de son propre silence, cherche à l'imposer aux autres et y réussit souvent". Voor de marxistische historicus Marcel Liebman vormde dit het tegendeel van een bewust, om niet te zeggen wetenschappelijk socialisme. Dit gebrek aan bewustzijn verschuilde zich achter de ideologie van het gezond verstand, die zo kenmerkend was voor de Belgische volksgeest en zich niet zonder eigendunk voorstelde als de weigering zelf van de ideologie. Theorie was in de ogen van de pragmatici voer voor dromers en babbelaars. Aanzetten daartoe werden ontmoedigd. Niet alleen de anarchistische kritiek op het reilen en zeilen van de BWP, die door Liebman kennelijk niet als theoretische uitdieping wordt beschouwd, kreeg de wind van voren. Hendrik De Man en Louis de Brouckère moesten in 1911 voor de uitgave van hun op marxistische leest geschoeide studie over de Belgische arbeidersbeweging een beroep doen op het Duitse gezaghebbende socialistische tijdschrift *Die Neue Zeit*. Volgens de Brouckère had de BWP zich nooit erg bekommerd om de vorming en de principes. De theorie oefende binnen de partij nauwelijks invloed uit.²⁶

En ook in 1893-1894 bij die zeldzame opstoot van bekommernis om de leer stelde het pragmatisme de grenzen. De beginselverklaring die toen uit de bus kwam en die samen met een concreet eisenprogramma de geschiedenis zou ingaan als het charter van Quaregnon, werd de theoretische basis voor de actie van de BWP, of beter, aldus Liebman, "le fondement théoriquement théorique" : de beginselverklaring leek immers niet zo zeer de actie te oriënteren, maar diende veeleer om een praktijk los van elke leerstellige richtlijn te versluieren. Deze beginselverklaring werd overigens pas in 1974 gewijzigd en leverde al die tijd de doctrinaire grondslag voor het optreden van de BWP en haar opvolger, de Belgische Socialistische Partij.

De basis voor de beginselverklaring werd gelegd op het kerstcongres van 1893. De congressisten verwierpen er het Erfurtprogramma van de Duitse sociaal-democraten om vervolgens een tekst aan te nemen die een compromis vormde tussen de marxistische theorie en ideeën ontleend aan het Franse socialisme. Vreemd genoeg gaf dit alles nauwelijks aanleiding tot een discussie over de uitgangspunten, ook niet tijdens het daaropvolgende paascongres van

²⁶ *Die Neue Zeit*, 10-3-1911; de tekst werd pas veel later in het Frans uitgegeven door de bij de Communistische Partij aanleunende Fondation Joseph Jacquemotte : H. De Man en L. de Brouckère (1985), het citaat van de Brouckère op p. 95; M. Liebman (1979), 198-202; A. Mommen (1980), 103-108, 212.

Quaregnon waaraan het charter zijn naam zou ontleen. De invloed van het marxisme met zijn notie van klassenstrijd, zijn economische invalshoek, etc. was onloochenbaar, maar - in vergelijking met het Erfurtprogramma - beperkt, soms zelfs tegengesproken door Fremdkörper uit het Franse socialisme die aan het charter een voor marxisten vreemde 'moraliserende' toon gaven. Typerend in dat verband was de passus dat de ombuiging van een kapitalistisch naar een collectivistisch stelsel moest gepaard gaan met een morele omwenteling, de ontwikkeling van de naastenliefde en de praktijk van de solidariteit. André Mommen spreekt in dat verband ook van invloed van Proudhon, het linkse liberalisme, het vrijdenken en de vrijmetselarij.

In het charter bleven de algemene principes tot een minimum beperkt; het programma was meer uitgewerkt. Beide luiken stonden bijna los van elkaar. De beginselen betroffen als het ware een socialistisch hiernamaals; het programma dat veel weg had van een progressistisch eisenpakket, beoogde de concrete hervorming van het dagelijkse leven. Deze dualiteit werkte het uit elkaar groeien van theorie en praktijk in de hand. De beginselverklaring bepaalde geenszins de strategie van de partij. Dit laatste bleek ook uit de brochure van Hénault, alsook uit de vruchteloosheid van deze toch stevige replek.²⁷

De aanvaarding van een beginselverklaring veranderde weinig aan de ingewortelde afkeer binnen de BWP voor elke theoretische discussie en intellectuele kritiek. Tekenend in dat verband was dat het internationale debat over het revisionisme van de Duitser Eduard Bernstein (1898-1900), dat toch een legitimering voor een hervormingspartij bood, aan België nagenoeg voorbij ging.²⁸ En ook het partij-embargo dat tegen de studie van De Man en de Brouckère over de Belgische arbeidersbeweging de facto werd uitgevaardigd, sprak in dat verband boekdelen.

Hénault zelf gebruikte de term pragmatisme niet, maar had het onder meer over reformisme, parlementaire tactiek etc. Hij verwees daarbij nooit naar het tweede luik van het charter van Quaregnon met het concrete programma, dat toch ook was goedgekeurd door het BWP-congres. Die ontkenning gebeurde ongetwijfeld met opzet. Aan dat eisenpakket kende hij principieel - het ging immers maar om veranderlijke tactiek - geen bijzonder belang toe in de discussie. Een verwijzing naar de ambiguïteit tussen principes en programma, die op hetzelfde congres waren goedgekeurd, zou in elk geval zijn verdediging bemoeilijkt hebben. De tweeslachtigheid van het partijcharter speelde hierbij - in theorie - in zijn voordeel.

Hoe verklaarde Hénault de tegenstelling tussen theorie en praktijk van de BWP? De geschiedenis was in de idealistische visie van Hénault een eeuwige

27 A. Mommen (1980), 103-111; M. Liebman (1979), 199-200. Over het charter van Quaregnon zie ook: *La Charte de Quaregnon* (1980).

28 A. Mommen (1973), *Bernsteindiskussie*.

strijd tussen vrijheid en gezag, de anarchistische variant als het ware op het manicheïstische thema van goed en kwaad. Stap voor stap was de mensheid vooruit gegaan. Maar helaas, telkens als revolutionaire minderheden of socialistische partijen de macht bereikten, gebeurde het onvermijdelijke. Ze dienden zich aan als de dragers van een nieuwe godsdienst, met alle kwalen van dien. Eenmaal aan de macht probeerden hun leiders, die zichzelf onmisbaar achtten en eerst volop genoten van de eerbewijzen en vervolgens van de profijtjes, de doctrines te doen verstenen, het denken te bevriezen.

In zijn brochure heeft Hénault het ergens over de ontstellende onwetendheid bij de arbeiders in verband met de "vraies données du socialisme" en sterker zelfs over de vervalsing van de socialistische doctrine in brochures die bestemd waren voor de massa der kiezers. Oproepen tot mentale ontvoogding ruimden baan voor aansporingen tot kalmte, tot respect voor teksten en reglementen, tot discipline. Tijdsgebonden beslissingen en gelegenheidsprogramma's werden verheven tot dogma's. Leiders werden heilig verklaard; hun alwetendheid ter discussie stellen stond gelijk met heiligschennis. Weerspannelingen werden geëxcommuniceerd en vervolgd. De onderdrukten van gisteren waren de onderdrukkers van morgen.

De Eerste Internationale was in de eerste plaats door het verlies van het recht op kritiek ten onder gegaan. Met de vorming van de arbeiderspartijen was de strijd tussen de vrijheid en het gezag opnieuw opgelaaid. In diverse landen werden anarchisten uit de arbeiderspartijen gezet. Ook in België waren enkele jaren geleden al kameraden uitgesloten: te Gent, te Antwerpen, te Namen, te Luik en nog op andere plaatsen. De tegenstand leek verpletterd door de "majorités compactes", maar de ontwikkeling van het anarchisme viel niet tegen te houden. Het socialisme zou zichzelf aanvreten, "le système électoral" zou weldra zijn onmacht bewijzen, maar tegelijk ook zijn almacht, die zelfs de meest beginselvaste persoonlijkheden kon corrumperen. Het collectivisme zou zijn gebreken tonen: loonarbeid, concurrentie, hiërarchie zouden ondanks alle revolutionaire fraseologie blijven bestaan. In de vakbonden begon men stilaan te begrijpen dat zij de dupe waren van de politieke beweging en meer verlichte elementen dachten er ernstig aan hun eigen weg te gaan.²⁹

Impliciet aan de basis van de visie van Hénault lag de overtuiging dat de BWP oorspronkelijk revolutionair was geweest. Mogelijk had hij op grond van dergelijke voorstelling als student voor een engagement in de BWP gekozen. Mettertijd had zich echter binnen de partij een verwordingsproces voorgedaan. De verantwoordelijkheid, zeg maar de schuld daarvan lag nagenoeg uitsluitend bij de partijleiding (nationaal en regionaal), bij de politici. Waren de anarchisten doorgaans niet mals voor de leiding van de BWP, dan kreeg deze kritiek in hoofde van Hénault een wel bijzondere betekenis. Hé-

29 L. Hénault (1901), *Le Parti Ouvrier*, 5-7, 16.

nault was volstrekt geen meeloper en het is denkbaar dat zijn principiële houding de klim naar de top van de BWP had verhinderd. Vanuit de top nu werd zijn uitsluiting bewerkstelligd door mensen als Vandervelde, Troclet enz. waarmee hij ooit samen zijn loopbaan in de partij was begonnen. Samen met Vandervelde had hij in 1894 op het congres van Quaregnon namens de socialistische studenten een resolutie ingediend die een alliantie met de liberalen veroordeelde als een aantasting van het principe van de klassenstrijd.³⁰ Met Troclet werd hij als het ware dagelijks geconfronteerd binnen de Luikse federatie.

De analyse door Hénault van de mechanismen van de degeneratie van de BWP was eenvoudig. Ze was gebouwd op een - voor een vrijdenker niet zo verrassende - vergelijking met de ontwikkeling van de godsdiensten en legde de nadruk op de politieke praktijk van de BWP. Over een mogelijke nefaste invloed bijvoorbeeld van de coöperatieve beweging, traditioneel toch een mikpunt van de anarchistische kritiek, repte hij met geen woord. Daar was ongetwijfeld een reden voor, waarover straks meer.

Een ding was duidelijk. Lucien Hénault liet zich niet zo maar uit de partij gooien. Anders dan de generatie van anarchisten voor 1890 was hij binnen de BWP relatief groot geworden en kon hij blijkbaar ook op de nodige aanhang rekenen. Zonder twijfel beseftte hij dat zijn kracht binnen de partij lag. Binnen de partij maakte hij kans om aan invloed te winnen, buiten de partij dreigde het isolement. Het pleit was nog niet beslecht. Uiteindelijk ging het federaal comité akkoord met Hénault dat bij zijn uitsluiting de rechten op verdediging onvoldoende waren geweest. Een nieuwe algemene vergadering vond plaats in januari 1902. De opkomst lag toen beduidend hoger; eenenvijftig op zeventig à tachtig groepen waren vertegenwoordigd, maar dat kon dokter Hénault niet baten. Zijn uitsluiting werd gehandhaafd, zij het tegen een behoorlijke minderheid in die op de vorige vergadering niet tot uiting was gekomen: negenentwintig afgevaardigden (bijna alle met een dwingend mandaat) stemden voor, zestien tegen en zes onthielden zich.

Het is niet helemaal duidelijk wie allemaal tegenstemde. Twee grote coöperaties waaronder La Populaire zelf, stemden in elk geval tegen. De aanwezige mijnwerkersbonden bleken verdeeld te zijn. Volgens Hénault had niet alleen al wie nadacht binnen de partij tegengestemd, maar ook groepen die telden. Voor de uitsluiting daarentegen hadden kiesbonden gestemd die enkel op papier bestonden zoals die van Bressoux, of kleine studiekringen als die van Herstal en Jupille, verder nog de SJW van Luik, evenals enkele kleine coöperaties uit de omstreken zoals die van Jupille; bovendien bleven de meeste vakbonden om diverse redenen afwezig. Een Pyrrhusoverwinning was het, aldus Lucien Hénault.³¹

Het was al bij al een merkwaardige uitslag. Als we Hénault mogen geloven, dan stoelde die meerderheid op kleine kiesbonden en studiekringen. Nu meende Louis de Brouckère, die een tijdlang binnen de BWP de marxistische fakkel poogde brandend te houden, het pragmatisme van de partij mede te verklaren door de geringe invloed van de politieke groepen. Hij wordt daarin gevolgd door de historicus Marcel Liebman.³² De Brouckère gaf als een bijkomende reden voor de politieke armoede van de BWP nog aan dat als er dan al politieke groepen waren, die vaak de facto tijdelijke kiesbonden bleken te zijn. Van de kiesbonden bleek de Brouckère helemaal geen bijdrage tot de politieke cultuur binnen de partij te verwachten; van sympathie voor het anarchisme zal men ze zeker niet kunnen verdenken. Bleven dus de echte politieke groepen, inclusief de studiekringen, als waarborg tegen een apolitieke partij; maar dit hield uiteraard niet noodzakelijk in dat ze het anarchisme goedgezind waren.

De politieke groepen moesten in de ogen van de Brouckère en De Man voor tegengif zorgen tegen de kwalijke, want pragmatische invloed van de coöperaties. Nu staat het buiten kijf dat Hénault en het anarchisme in het algemeen al langer te Luik binnen La Populaire, maar ook binnen andere coöperaties, zeker bij de beheerders, op de nodige welwillendheid konden rekenen. Het dient gezegd dat Liebman ook wijst op de positieve functies van de coöperaties en met name op het belang van de coöperatieve gebouwen als onderkomen, als herberg - in de ruime zin van het woord - voor de hele partij. In Luik, mogen we zeggen, is La Populaire voor een deel ook de herberg van de anarchisten geweest. Hoewel dat op de meeste andere plaatsen en zeker te Gent niet het geval was, blijkt toch hoe een algemene stelling, zoals die van Mommen in verband met de arbeidersbureaucratie als drager van het reformisme³³, vanuit het specifieke onderzoek van de regio's - denken we ook aan De Wacht en aan de Brusselse broodbezorgers - minstens genuanceerd dient te worden.

Bij de onverwacht grote aanhang van de libertairen binnen de federatie verstopte een beduusd federaal comité zich maar al te graag achter de hoogste partij-instantie, namelijk de jaarlijkse congressen, als trouwste bewakers van doctrine en tactiek in de partij. Nog was het comité niet van de anarchisten af en moest het integendeel de handschoen opnemen in een groot debat. Volksvertegenwoordiger Léon Troclet zelf kruiste op 20 januari 1902 de degens met Hénault. De spreekbeurt van Troclet werd als brochure uitgegeven onder de titel *Social-démocratie et anarchisme*. Voor zover we weten was het de tweede keer dat de BWP het nodig achtte aan het anarchisme een specifieke

30 A. Mommen (1980), 111.

31 S. Beelen (1975), 98, *RDT*, 18-1-1902.

32 H. De Man en L. de Brouckère (1985), 98, 154; M. Liebman (1979), 185-187, 198.

33 A. Mommen (1980), 249-250.

brochure te wijden.³⁴ De partijleiding bleef beducht voor de mogelijke adering die een algemene uitsluiting kon teweeg brengen. Zo lokte ze binnen La Populaire enkel de uitsluiting van Hénault uit. Volgens Hénault had men overigens de anarchistische vakbondsleden ook niet uit hun bonden durven te stoten.³⁵

De weerslag van deze crisis op het ledental van de Luikse federatie is moeilijk na te gaan. Om te beginnen volgde nauwelijks enkele maanden later de mislukte algemene staking. Bij nader toezien zijn de gedetailleerde gegevens die Serge Beelen verzamelde in verband met de evolutie van groepen en ledentallen te fragmentarisch om zowel voor de globale federatie, als voor bepaalde aangesloten organisaties in het bijzonder conclusies te kunnen trekken.³⁶ Toeval of niet, vooral voor de jaren 1901-1902 zijn de gegevens schaars. Als we ons baseren op de officiële gegevens van de Luikse federatie, dan scoorde zij in 1902 niet slecht (9014) in vergelijking met 1900 (8432), maar zorgde 1903 wel voor een behoorlijke inzinking (7313). Hoewel men ledencijfers die door organisaties zelf worden verstrekt, vaak van overschatting mag verdenken, kwam Beelen in een eigen reconstructie voor datzelfde jaar echter vreemd genoeg met slechts 73 % van de groepen al aan 8101 leden.

Als we de ledenbeweging van de Luikse federatie op wat langere termijn bekijken, dan vormden de jaren 1900-1906 een periode van stagnatie en zelfs terugval tegenover het einde van de jaren negentig. Vanaf 1907 dan groeide het ledental fors aan om na een tijdelijke terugloop in 1909-1910 anno 1913 zelfs ca 24.000 te bedragen. Wat in dat ledencijfer vooral opvalt is de evolutie van het aandeel van de vakbonden. Was dat in 1900 tot ca 50 % geklommen tegenover 25 % in 1898, dan bedroeg het in 1903, na de algemene staking en ook de uitsluiting, nog geen 25 %. Zeker vanaf 1907 nam het aandeel van de bonden in het ledental van de federatie weer aanzienlijk toe tot ca 60 % in de jaren 1912-1913. Het is hoe dan ook oppassen geblazen voor kwantitatief avonturisme, zelfs bij een analyse van meer gestructureerde bewegingen, laat staan bij de studie van het anarchisme. Het blijft een moeilijke zaak de invloed van het anarchisme te meten.

34 L. Troclet (1902), *Social-démocratie et anarchisme. Discours prononcés par l'auteur en meeting, tenu contradictoirement avec le docteur L. Hénault le 20 janvier 1902 dans la salle des fêtes de "La Populaire", à Liège, Gent.*

35 Over de precieze modaliteiten van de uitsluiting uit La Populaire lopen de versies uiteen: S. Beelen (1975), 99; *RDT*, 24-5-1902. Lucien Hénault vertrok in 1902 voor enige tijd naar Brazilië. Terug in België werd hij nog hoofdgeneesheer in het ziekenhuis van Sint-Gillis. Hij liet de 'politiek' links liggen, maar was wel actief als vrijdenker. In 1913 werd hij voorzitter van Les Amis de l'Orphelinat Rationaliste. Hélem (1914); M. Nettelau (1984), 330.

36 S. Beelen (1975), 92, 155 e.v.

Met de vuisten in de zakken. De algemene staking van 1902

Met de kritiek op de houding van de BWP-leiding tijdens de campagne voor de evenredige vertegenwoordiging werd binnen de partij ook de roep naar actie voor het algemeen enkelvoudig stemrecht kracht bijgezet. Op het buitengewoon congres van de BWP manifesteerde zich ter zake duidelijk een linkerszijde. Het congres besloot onmiddellijk een krachtdadige propaganda aan te vatten voor het algemeen stemrecht. De straatagitatie zou zonder onderbreking worden voortgezet tot de politieke gelijkheid een feit was. In februari 1902 werd een voorstel van Vandervelde om het gemeentekiesrecht op de leest van het enkelvoudig algemeen stemrecht te schoeien weggestemd. Intussen hadden de socialistische en een meerderheid van de liberale parlementsleden een Groupe Parlementaire pour le Suffrage Universel et la Représentation Proportionnelle gevormd. Daarbij hadden de liberalen evenwel drie eisen gesteld: geen vrouwenstemrecht, de evenredige vertegenwoordiging diende in de grondwet te worden opgenomen en de beweging voor het algemeen stemrecht mocht geen revolutionair karakter krijgen.³⁷

Er kwam ontegensprekelijk een dynamiek op gang. Een reeks vreedzame manifestaties werden vanaf 21 maart gevolgd door dynamietaanlagen, revolverschoten en schermutselingen. Vanaf 7 april leek niets de algemene staking nog te kunnen tegenhouden. Officieel had de partijtop het initiatief aan de federaties overgelaten. Te Brussel geraakten de gebeurtenissen in een stroomversnelling. Dit gebeurde door toedoen van de SJW die met Vincent Volkaert ook een vertegenwoordiger in de Algemene Raad had. Betogers vielen er winkels en katholieke instellingen aan en gingen de politie te lijf. Zeker vanaf 10 april vonden ook in de provincie schermutselingen plaats en braken de eerste stakingen uit. Gelijktijdig werd de ordehandhaving grimmiger. Op 11 april vielen de eerste doden. Op 14 april riep de Algemene Raad plotseling de algemene staking uit. Dit was een verrassing gezien de terughoudendheid die de BWP-leiders tot dan toe aan de dag hadden gelegd. In een toelichting specificerde de Algemene Raad wel dat de beslissing tot staken niet door de politieke mandatarissen, maar door de vakbondsafgevaardigden was genomen. Meteen lanceerde de BWP-top de oproep geen stormloop, maar een blokkade te organiseren en te staken "les poings serrés en poche". Feit is dat de beweging, eenmaal de partij in haar geheel gemobiliseerd was, een vrij vreedzaam karakter aannam. Dat had uiteraard ook te maken met het algemeen karakter van de staking.³⁸

De negatieve ervaring met de algemene staking van 1893 die geenszins een revolutionaire wending had genomen, was ongetwijfeld nog versterkt door de ongelukkige behandeling van de revolutionairen binnen de BWP tij-

37 M. Liebman (1979), 130, 133; A. Mommen (1980), 156-159.

38 Voor het verloop van de algemene staking zie C. Van Overbergh (1902); F. Van Kalken (1936), 154-182; P. Delfosse (z.d.), III, 164-196; G. Deneckere (1991); J. Polasky (1992).

dens de voorbije jaren. Een en ander maakte dat de anarchisten nog nauwelijks belangstelling konden opbrengen voor de campagne voor het algemeen stemrecht die in april 1902 opnieuw uitmondde in een algemene staking. Het geloof in de revolutionaire mogelijkheden van een politieke algemene staking was in die kringen wel bijzonder klein geworden. Begin april stond zowel in de Cercle Libre d'Etudes Sociales van Luik als in de Union Liberaire van Brussel het komende anarchistische congres op de agenda en de stichting van een Belgische Confédération Générale du Travail (die dan een economische algemene staking zou kunnen uitroepen).³⁹

Maar toen de grote staking uitbrak, was het hart van de anarchisten toch opnieuw bij "de grote meerderheid van Belgische proletariërs die op revolutionaire wijze het algemeen stemrecht opeisten". "Avec la classe ouvrière", blokletterde *Le Réveil des travailleurs*. Bij deze moedige maar ongelijke strijd konden de anarchisten, hoe antiparlementair ze ook waren, niet afzijdig blijven. Als tegenstanders van elk gezag en uit eerbied voor de dappere strijders en de onschuldige slachtoffers konden zij zich niet desolidariseren van de proletariërs die stredden tegen de "klerikale" regering. Deze "collectivistische" arbeiders stredden voor bestaanszekerheid en voor vrijheid, die zij door het algemeen stemrecht hoopten te realiseren. De anarchisten vochten voor dezelfde idealen, maar wisten beter; het parlementarisme zou geen soelaas brengen. Toch zouden zij altijd aan die kant van de onderdrukten staan hoe onbewust die ook mochten zijn van hun fouten. Meteen waarschuwde de auteur van het artikel waarmee *Le Réveil des travailleurs* naar aanleiding van de algemene staking opende, voor de immorele alliantie van de arbeiders met de liberale bourgeois die voor hen even grote vijanden waren als de katholieken. De algemene staking was aangezegd. Dat alle arbeiders het werk neerlegden, maar dat zij ten minste alle burgers - zonder uitzondering - luidkeels duidelijk maakten dat ze voortaan als vrije mensen wilden leven.⁴⁰

Het openingsartikel werd gevolgd door een artikel van Lucien Hénault en van Georges Thonar, het één al pessimistischer dan het andere wat de onmiddellijke revolutionaire vooruitzichten van de stakingsbeweging aanging. Sprak uit de waarschuwingen van het openingsartikel nog enige hoop, dan was Hénault een en al scepsis. Het geloof in de revolutionaire mogelijkheden van een dergelijke politieke staking was er niet meer. Een door zijn jarenlange oppositie teleurgestelde Hénault was wel erg kritisch geworden. Was de opstand voldoende lucide om tot ontvoogding te leiden? Zou de arbeider de werkelijke vijand zien - staat en kapitaal - of zou hij blijven roepen "A bas la calotte!" of zelfs "Vivent les bleus!". Zou alle agitatie slechts de voorbereiding blijken van de volgende verkiezingskermis en de installatie van een libe-

³⁹ RDT, 5-4-1902.

⁴⁰ RDT, 19-4-1902.

rale regering gesteund door de Millerands van het Belgisch socialisme? Zouden de arbeiders blijven zoeken naar de beste van de regeringen? Hoeveel Millerands, hoeveel sabelhouwen waren er nog nodig, hoe lang nog zou het duren tot hun de schellen van de ogen vielen en ze zouden inzien dat alle regeringen uit den boze waren?

Het oordeel van Hénault was streng. Het was de gestrengheid waarvan ontgoochelde anarchisten wel eens vaker blijk gaven als waren ze afgewezen minnaars of weldoeners. Bij individualistische anarchisten zou dit de vorm van louter misprijzen ten aanzien van de massa aannemen. "Pauvres diables d'exploités, parce que éternellement pleins de confiance en vos chefs et vos dirigeants, si malheureusement, les revers de vos ancêtres vous sont inconnus, si même l'histoire contemporaine de vos frères en possession de leur droit de vote en France, ... reste pour vous mystère, ou vous a été soigneusement truquée, lisez - mais lisez donc! - non pas avec les yeux seulement, mais avec votre cerveau aussi, *en pensant*, les journaux de vos partis."

Waarop meteen een citaat uit *Le Peuple* volgde dat volgens Lucien Hénault na diverse republikeinse smeekbeden (sic) aan het adres van Leopold II een geruststellende boodschap aan de burgerij bevatte. Zelfs met het algemeen stemrecht, bezwoer *Le Peuple* de onrust, zou de BWP de evenredige vertegenwoordiging niet ter discussie stellen en zouden katholieken en liberalen samen nog lange jaren over de parlementaire meerderheid beschikken, tot de socialisten de meerderheid van hun ideaal zouden hebben overtuigd. Vanuit economisch oogpunt moest er dan ook niemand schrik hebben.⁴¹ Dit socialisme was als een winterzonnetje dat zonder warmte te geven onderging en met zijn laatste stralen de massa arme, zwakke wezens belichtte die zich klagend tot de overheid richtten zoals hun voorvaders slaafs de handen ten hemel hadden geheven. Ongetwijfeld bombastisch, maar als beeld kon het tellen.

Hénault verwees ook naar de menigvuldige oproepen van de BWP-leiding tot kalmte, geduld en waardigheid; ergens anders in het blad werden de pleidooien voor begrip voor de ordediensten gehekeld. Voor een anarchist en ongetwijfeld ook voor menig BWP-militant was zoiets onbegrijpelijk. Zeker op momenten van hevige agitatie waren politie en rijkswacht hun meest concrete, soms dodelijke vijand. De algemene staking met de vuisten in de zakken zoals de partij ze propageerde, oproepen om van de staking gebruik te maken om in zijn tuintje te werken - zo waren de stakers van straat af -, dat alles leidde onafwendbaar - ietwat paradoxaal na de fraze over het tuinieren - tot een nederlaag door de honger. Konden de proletariërs maar tot inzicht komen, zelfvertrouwen krijgen en durven zeggen dat ze wilden leven in plaats van langzaam te sterven, als ze dat durfden zeggen, als ze durfden willen, was de verzuchting van Hénault. Deze dag zou komen, maar wat voor bedriegerij

⁴¹ *Le Peuple*, 16-4-1902.

en illusies zou er nog aan vooraf gaan? Kortom, de huidige stakingsbeweging was volkomen gehypothekerd door haar ondergeschiktheid aan de politieke actie van de BWP.⁴²

Ook Georges Thonar achtte het weinig waarschijnlijk dat het volk revolutie zou maken. Maar zelfs al werd de beweging neergeslagen dan nog was er geen reden om te wanhopen aan de toekomst van het socialisme. Zolang er onrechtvaardigheid heerste, zolang zouden er opstandelingen zijn. Dat nam niet weg dat de arbeiders opnieuw bloed zouden hebben vergoten zonder noemenswaardige resultaten (inclusief het algemeen stemrecht). De arbeiders eisten volgens Thonar het algemeen stemrecht om langs die weg economische hervormingen te bekomen. Als een dergelijke papieren hervorming al op zo'n ernstige weerstand botste, als het algemeen stemrecht enkel met geweld kon worden veroverd, dan was het toch evident dat de burgerij nog veel harder zou terugslaan als haar belangen werkelijk op het spel zouden staan. Veronderstel dat het algemeen stemrecht nuttig kon zijn, dan nog moest daarvoor eerst komaf worden gemaakt met de senaat en de evenredige vertegenwoordiging om tot enige hervorming te kunnen komen. Thonar besloot met een gelijkaardige verzuchtig als Hénault. Was de arbeidersklasse maar slagvaardiger, hadden de herders de kudde maar beter opgeleid, dan zou de beweging voor het algemeen stemrecht beslissend zijn, de massa zou tot onteigening overgaan, het socialisme zou werkelijkheid worden.⁴³

Op 18 april besloot de Algemene Raad van de BWP samen met de parlementariërs en de vertegenwoordigers van de vakbonden dat deze zouden blijven staken tot de overwinning. Dezelfde dag vielen in Leuven zes doden en verwierp de Kamer een socialistisch voorstel tot grondwetsherziening. De volgende dag deden de progressisten een oproep tot de BWP om de staking stop te zetten. Maar *Le Peuple* bleef hameren op de voortzetting van de staking. De beslissing van de Algemene Raad op 20 april om het werk te hervatten, kwam dan ook als een volkomen verrassing voor het overgrote deel van de socialistische troepen. Opvallend oprecht was de motivering van de werkhervatting: een voortzetting van de algemene staking zou vooral de patroons die voorstander waren van het algemeen stemrecht - liberalen dus - hebben getroffen.

"Wij gaan door tot het einde", was het socialistisch refrein, maar de algemene staking was op een jammerlijke mislukking uitgelopen, wat de BWP-leiders ook wilden doen geloven. 300.000 stakers acht dagen lang, fulmineerde Lucien Hénault in *Le Réveil des travailleurs*, en dan plots beslisten twaalf leden van de Algemene Raad - het waren er in werkelijkheid een dertigtal - er een punt achter te zetten zonder dat er enig resultaat geboekt werd, zonder zelfs maar enigszins geprobeerd te hebben tegen de

regeringsbeslissing in te gaan. De gebeurtenissen vormden een ideale aanleiding voor anarchistische kritiek op de BWP-leiding, die hierbij bijna vanzelfsprekend met weinig zin voor nuance als een monolithisch blok werd beschouwd. Haar gedrag getuigde van lafheid of van onbekwaamheid, meende Lucien Hénault. Lafheid was het om eerst overal de opstand te prediken en dan de leiding ervan niet te durven nemen. Onbekwaamheid was het om maandenlang van een algemene staking te spreken en uiteindelijk toch een revolutie onmogelijk te achten. Hoe konden de BWP-leiders denken dat een vreedzame algemene staking iets kon opleveren behalve hongersnood voor de stakers?

Onverantwoordelijkheid ook kenmerkte het gedrag van de BWP-leiding, aldus Hénault. *Le Peuple* had naar aanleiding van de gebeurtenissen in Barcelona datzelfde jaar de anarchisten verantwoordelijk gesteld voor het lot van de wezen en weduwen. Hoe groot was dan niet de verantwoordelijkheid voor een stakingsbeweging die zelfs in de ogen van de leiding geen enkel resultaat had geboekt. De moedige strijd te Barcelona met zijn principiële inzet - brood en vrijheid - had ten minste morele en zelfs wat materiële winst opgeleverd. Schaamteloos tenslotte waren de BWP-leiders die een staking, die naar eigen zeggen door de vakbonden was ingezet, abrupt afbraken zonder diezelfde bonden, de stakers, zij die werkelijk betaalden voor de staking, te raadplegen. Dit was een pure schending van alle congresbesluiten. "Telle est dans toute sa beauté, l'âme gouvernementale de nos nouveaux dictateurs." Onder de titel *L'âme gouvernementale* liep toen trouwens in *Le Réveil des travailleurs* een artikelenreeks. Bij al deze kritiek inzake onverantwoordelijkheid ten koste van stakers en familie kan men zich evenwel niet van de indruk van een zeker leedvermaak ontdoen. De arbeiders zelf, de basis, kregen overigens nog een veeg uit de pan. Dat gebeurde niet zo onverwacht na de teneur van de artikels die nog tijdens de staking verschenen. Zoals ze vroeger de priesters en de bazen hadden achterna gelopen, zo volgden de arbeiders nu de beslissingen van hun leiders.⁴⁴

Hoe kon men de plotse ommezwaai van de BWP-top, als men daarvan ten minste mocht spreken, verklaren? De analyse van historici, vele jaren na de feiten, vertoont, hoewel veel meer genuanceerd, duidelijke raakpunten met de anarchistische kritiek. Er waren diverse argumenten ingeroepen om de beslissing te rechtvaardigen: de stakers leden steeds meer gebrek, de beweging verloor aan elan - zij het overigens nog maar erg zachtjes -, de situatie zou na de schietpartij in Leuven uit de hand lopen. Doorslaggevend echter waren de rol van de liberalen aan de ene kant, en de onbeslistheid van de socialistische leiders aan de andere kant. Hun strategie was essentieel gericht op het langzaam ondergraven van de stellingen van de katholieke meerderheid binnen de perken van de parlementaire spelregels. Daarbij zagen ze de liberalen als een

42 RDT, 19-4-1902.

43 RDT, 19-4-1902.

44 RDT, 26-4-1902.

soort natuurlijke bondgenoot en voor deze laatste was elke extraparlamentaire actie uit den boze. Dat de band met de liberalen zo zwaar zou wegen, hadden zelfs de anarchisten niet voorzien.

De algemene staking was een geducht, maar tweesnijdend zwaard. Ze was een bijzonder stevig drukkingsmiddel bij de onderhandelingen, maar stelde terzelfdertijd de partijtop bloot aan de druk van een moeilijk te controleren volksbeweging, die op haar beurt blootgesteld werd aan repressie. De BWP-leiders hadden nooit in de algemene staking geloofd en die was dan ook zonder hen begonnen. Ze hadden de agitatie haar gang laten gaan; zo stuurvast als ze leken, werden ze erdoor overspoeld en waren ze onbekwaam om haar in een bepaalde richting uit te buiten. Ambigüiteit in het discours van de partij was troef. Eigenlijk achtten de BWP-leiders de verovering van het algemeen stemrecht utopisch. Na de verwerping van een grondwetsherziening schoven ze dan maar de ontbinding van het parlement naar voren als eis; ze deden daarvoor na eerdere republikeinse oprispingen zelfs een beroep op de koning en uiteindelijk volgde de onvoorwaardelijke overgave.⁴⁵

Wie Hénault leest, heeft niet het gevoel dat de mislukking van de staking hem erg speet. Daarvoor was het leedvermaak met de partij-instanties en ook het eigen gelijk te groot. Maar Hénault was wel onder de indruk gekomen van de mogelijkheden van de beweging (en dus toch ook weer van de arbeiders), wat hem meteen weer sterkte in zijn eigen overtuiging. Het feit dat in enkele uren tijd honderduizenden arbeiders het werk hadden neergelegd, bewees dat het mogelijk was om een algemene staking tot een goed einde te brengen. De arbeiders, aldus Hénault, voelden op dat ogenblik de revolutie aan als onvermijdelijk; én het was de algemene staking die ze mogelijk maakte.

Als een gewelddadige revolutie onmogelijk was geworden, zoals Vanderfelde was gaan beweren, als een vreedzame algemene staking op een nederlaag uitliep, als partiële stakingen evenmin als straatgeweld iets vermochten, wat schoot er dan nog over dan lijdzaam te wachten? Neen, de revolutie was mogelijk, met name door een revolutionaire algemene staking, maar zonder speelgoedrevolvers en zonder ontzag voor de wettelijkheid. Deze revolutie moest sociale hervormingen doorvoeren en onmiddellijk leiden tot onteigening. Zij moest het niet hebben van zogezegde revolutionaire regeringen, met volksvergaderingen, decreten en schadeloosstelling voor de onteigenden: dat was maar een politieke revolutie, die onafwendbaar zou uitlopen op een verpletterende nederlaag, ofwel op een recuperatie door nieuwe leiders.

Het kwam erop aan de latente ontevredenheid van de massa die afgestompt was door vijftien jaar verkiezingspropaganda naar de oppervlakte te brengen. Om te beginnen moesten de arbeiders aan de invloed van de politici worden onttrokken. Dit was de eerste fase in hun ontvoogding. Voorwaarde daartoe was de oprichting van een Confédération Générale du Travail, een

231

groepering van de bonden uit alle bedrijfstakken. Die hergroepering zou tot een herwaardering van de economische en revolutionaire actie leiden, de waardigheid en de solidariteit van de arbeiders herstellen; pas dan zou het mogelijk zijn tot het einde te gaan. Die eerste fase nu wilden de anarchisten op hun pinkstercongres voorgoed inzetten. Het mislukken van de 'vreedzame' politieke algemene staking betekende een extra stimulans voor hun project; dat bewezen al meteen de meetings die her en der op 27 april plaatsvonden en waar behalve de revolutionaire actie, ook de vakbonden en de economische ontvoogding van de arbeiders op het programma stonden.⁴⁶

De moeilijke wending naar de vakbeweging

Er was een opvallend grote opkomst voor het revolutionair congres dat in Luik op 18 en 19 mei 1902 plaats had: er daagden wel 150 deelnemers op. Ze kwamen vooral uit Wallonië en Brussel. Voor Vlaanderen was enkel Mechelen vermeld, maar het verslag was in zijn opsomming van vertegenwoordigde plaatsen niet exhaustief, althans als we de etc. aan het einde van de lijst mogen geloven. Voor Wallonië waren er vooral afgevaardigden voor de streek van Luik (Luik zelf, Flémalle, Jemeppe, Saint-Nicolas, Herstal, Seraing, Ougrée, Angleur, Chênée, Grivegnée, Romsée, Micheroux, Fléron), de streek rond Verviers (Verviers zelf, Hodimont, Petit Rechain, Nessonvaux), daar ook nog in de buurt: de streek van Ourthe-Amblève (Esneux, Sprimont) en de streek rond Hoei (Hoei zelf, Antheit, Amay, Ampsin). Dat heel deze regio goed vertegenwoordigd was heeft veel, maar niet alles te maken met het feit dat het congres in Luik plaatsgreep. Niettemin was er ook een flinke delegatie uit het Centrum opgedaagd (La Louvière, Jolimont, Morlanwelz, Bascoup, Carnières); de anarchistische propaganda aldaar had blijkbaar een verlengstuk gekregen. Voor de rest van Wallonië vermeldde de aanwezigheidslijst enkel nog Namen, waar het dissidente blad *La Bataille* werd uitgegeven, en Charleroi - daar bestond sinds de jaren negentig een bescheiden anarchistische kern. De Borinage ontbrak; dat was ten enenmale geen goede voedingsbodem voor het anarchisme. Bij een voorzichtige vergelijking met de uitstraling van de anarchistische (revolutionaire) beweging in de jaren negentig valt vooral het groeiende succes op in de Luikse regio en daarmee samenhangend de streek rond Hoei. Voor de hoofdstedelijke regio vermeldde het verslag behalve Brussel ook Sint-Gillis, Sint-Joost, Schaarbeek, Vorst, Elsene en Anderlecht (Kuregem). Vlaanderen was op het congres, zelfs al hield men er rekening

45 M. Liebman (1979), 138-139; A. Mommen (1980), 160-164.

46 RDT, 26-4-1902.

mee dat de beweging er veel minder sterk stond dan in Brussel en Wallonië, ondervertegenwoordigd.⁴⁷

Een eerste grote bespreking was aan de vakbonden en de algemene staking gewijd. De uitbuiting en de onderdrukking van de arbeiders waren nauw verbonden met de kapitalistische produktiewijze; er zou maar een einde aan komen in een communistische samenleving, aldus het revolutionair congres in één van zijn resoluties. De vakbeweging was een vorm van arbeidersverzet, die aangepast was aan de kapitalistische produktiewijze. Het streven naar het communisme leefde latent onder de arbeidersklasse, maar werd niet voldoende bewust in daden omgezet. De congressisten drukten dan ook de wens uit dat de vakbonden hun actie zouden verleggen naar het zuivere revolutionaire en economische terrein van de klassenstrijd en zouden breken met de politieke parlementaire actie die altijd neerkwam op compromissen en gemarchandeer met de heersende klasse. De deelnemers drukten bovendien de wens uit dat de bonden progressief hun huishoudelijke reglementen zouden verruimen tot ze nog slechts loutere beginselverklaringen; dat moest de toetreding mogelijk maken van vakbondsmilitanten die zich op de revolutionaire strijd beriepen. Tenslotte wenste het congres dat de vakbonden zich voortaan zouden bezighouden met de voorbereiding van de internationale staking die de bestaande orde en haar economische grondslag, de burgerlijke eigendom, zou omverwerpen. Dit zou het voorspel vormen van de werkelijke ontvoogding van de arbeiders. Met het oog op dat alles nodigde het congres de anarchisten dan ook dringend uit tot de vakbonden toe te treden.

Het was natuurlijk niet de eerste keer dat de anarchisten opriepen om in de vakbonden te ageren. Veel concreets kwam er ook deze maal niet uit de bus. Maar de voorbije ervaringen hadden wel het geloof in de revolutionaire mogelijkheden van een algemene staking gesterkt, uiteraard voor zover die economisch en niet politiek zou zijn. Van belang ook waren internationale stimulansen als de campagne voor de algemene staking die in Frankrijk gevoerd werd en de recente gebeurtenissen in Barcelona. Daar was in februari een algemene staking uitgebroken die uiteindelijk een bloedige tussenkomst van het leger zou uitlokken. Deze stakingsbeweging kon dan misschien wel het enthousiasme opwekken van de Belgische anarchisten, maar voor de Federación de Sociedades Obreras de la Región Española, een organisatie die terugging op de collectivistische lijn van Bakoenin, betekenden ze het begin van het einde. De teloorgang van de Federación gaf een tijdelijke impuls aan de gematigd socialistische vakbond Unión General de Trabajadores én aan de anarcho-communisten. In de ogen van deze laatsten was de apathie van het volk niet te verhelpen. Ze hadden enkel vertrouwen in de moed en de zelfopoffering van enkele activisten die bereid waren tot gewelddadig optreden.

47 RDT, 24-5-1902. Een cijfer van 150 aanwezigen werd ook opgegeven in het verslag van *La Réforme*, 31-5-1902.

Dat zou door een kettingreactie resulteren in de plotselinge opstanding van de verdrukte massa's.⁴⁸ Dat was nu een strategie waar de Belgische anarchisten al jaren van af wilden. De algemene staking in Barcelona hield - ondanks haar mislukking - voor hen een aanmoediging in bij hun wending naar de vakbeweging. Ten voordele van de Catalanen werd overigens een solidariteitscampagne op gang gebracht. *Le Réveil des travailleurs* drukte geregeld brieven af van gevangenen Catalaanse anarchisten en op het congres zelf werd plechtig een speciale boodschap afkomstig uit Barcelona voorgelezen.

Veel lering trokken de congressisten in Luik evenwel niet uit de gebeurtenissen van Barcelona. Het algemene karakter van de resoluties was voor een deel het gevolg van uiteenlopende standpunten over de concrete uitwerking van een en ander. Op de vraag of de anarchisten gezien de leegloop van de bestaande bonden niet beter werkelijk revolutionaire bonden zouden oprichten, kwam uiteindelijk geen bevestigend antwoord. Dat was wellicht zowel ideologisch als praktisch te veel gevraagd van de Belgische anarchisten. De stelling van een vertegenwoordiger van Verviers dat anarchistisch engagement enkel mogelijk was in neutrale en niet in de socialistische bonden, werd door diverse congressisten, onder wie ook Lucien Hénault, bestreden. Tenslotte werd zelfs de oproep om toe te treden tot de bonden niet door alle congressisten goedgekeurd. De resoluties inzake de vakbeweging waren niet alleen algemeen, ze waren ook - wel erg gemakkelijk - grotendeels tot de bonden zelf gericht en pas in tweede instantie tot de anarchisten.⁴⁹

Tijdens de volgende besprekingen over sociale hervormingen ("réformes ouvrières") bleken nog meer diepgaande tegenstellingen. Terwijl hij in het algemeen de doeltreffendheid van parlementaire hervormingen natuurlijk ter discussie bleef stellen, meende onder meer Thonar toch dat de achturedag een voortreffelijk propagandamiddel kon vormen. De anarchisten zouden er goed aan doen te verklaren dat zij geen tegenstander van de "réformes ouvrières" waren, maar dat die enkel van belang konden zijn als ze op revolutionaire wijze werden veroverd. Hij werd in dit voor anarchisten naar opportunisme ruikende oordeel bijgevalen door andere congressisten. C. Rausin⁵⁰ van het Luikse Syndicat des Mécaniciens oordeelde met name dat de politici, nu ze voelden dat de politieke grond onder hun voeten wegzakte, zich op de economische hervormingen zouden gooien, meer bepaald op de drie maal acht-regeling. De anarchisten moesten tussenbeide komen en de economische beweging uitbuiten in hun eigen voordeel. In die richting werd nog door andere congressisten verder geargumenteed. Zoals de politici de massa konden bespelen met de eis van het algemeen stemrecht, zo konden de anarchisten dat met de drie maal acht-eis. Sommige congressisten gingen zover dergelijke

48 C. Lorenzo (1969), 37-40; J. Maurice (1973), 34-37.

49 RDT, 24-5-1902.

50 Rausin behoorde ook tot de groep die de *Réveil des travailleurs* bestuurde na het vertrek naar Brazilië van Hénault. *Ins.*, 10-3-1903.

hervormingen als waardevol op zich te beschouwen. De drie maal acht-eis was een hervorming die verdedigd werd door de Eerste Internationale en door de anarchisten van Chicago; bovendien was het de stakers van Barcelona aanvankelijk om die eis te doen geweest. Legrand⁵¹ van Verviers verklaarde zich voorstander van hervormingen als die op revolutionaire wijze konden worden afgedwongen, wat overigens al door Thonar was gesteld.

Maar zowel een opportunistische als een principiële deelname aan een beweging voor arbeidstijdverkorting werd door een aanzienlijke groep congressisten bestreden. Onder meer Hénault was van mening dat zelfs een ogenschijnlijke ondersteuning van de reformistische beweging een gevaar inhield voor de anarchistische propaganda in de toekomst. Het was de taak van de anarchisten de maatschappij voortdurend en integraal te bekritisieren. De kameraden moesten niet geloven dat een reformistische actie zo gemakkelijk in revolutionaire zin kon worden omgebogen. De Commune zowel als de gebeurtenissen in Barcelona hadden aangetoond dat het proletariaat te lang wachtte om de eigendom zelf aan te vallen. Daarvoor was het nodig dat het ideaal eerst tot de geesten doordrong. Diverse militanten schaarden zich min of meer achter hem. Waarom van tactiek veranderen vroeg één zich af, op een ogenblik dat men op het terrein een duidelijke radicalisering kon vaststellen. Of nog : men moest zichzelf geen rad voor de ogen draaien, de massa's waren niet actiever geworden door de propaganda van de reformisten, wel integendeel. Een pragmatische tegenwerping was dat een mogelijk falen van dergelijk propagandamiddel zich later tegen de anarchisten zelf zou keren. Wars van elke oriëntering naar de vakbonden tenslotte was de opwerping dat de revolutie vooral het werk van de werklozen zou zijn en dat men zich daarom niet met reformisme hoefde in te laten. In de visie van Hénault en anderen mochten anarchisten dus deelnemen aan de vakbeweging, conferatur de weliswaar niet unaniem genomen resoluties; in praktijk moest dit zich evenwel beperken tot het propageren van de algemene staking, d.w.z. revolutionaire bewustmaking. Dat was noch min noch meer de orthodoxe libertair-communistische visie ter zake.

In de resoluties was geen sprake meer van een anarchistisch engagement in een campagne voor de drie maal acht. Het kwam er op aan de arbeidersklasse er steeds weer op te wijzen dat de zogenaamde parlementaire hervormingen ofwel kansloos of ondoelmatig, ofwel bedrog of lokaas waren, die niets konden veranderen aan loondienst en uitbuiting. De burgerlijke maatschappij kon immers alleen worden hervormd door de vernietiging van haar grondvesten, namelijk de kapitalistische (patronale én etatistische) eigendom. Een voortdurend verzet tegen de kapitalistische uitbuiting was nodig en dit door alle directe - dat wilde zeggen van elke staatsinterventie losstaande - middelen : straatgewoel, staking, boycot, sabotage enz. Tegen de anarchis-

51 Ook op het anarchistisch congres van 1905 was er een Legrand.

tische orthodoxie in werd hier dan toch recht gedaan aan enkele typische middelen van de dagelijkse syndicale strijd. Tenslotte moest aan de arbeiders uitgelegd worden dat enkel de revolutie, waarvan de algemene staking het voorspel kon vormen, zou leiden tot de omvorming van het kapitalisme in het communisme en de opheffing van alle wettelijke dwang op individuen en groepen.⁵²

Het belangrijkste agendapunt van de tweede congresdag betrof de oprichting van een Belgische Confédération Générale du Travail. Meteen sloeg voor het revolutionaire congres het uur der waarheid na de weinig operationele besluiten van de voorbije dag. Er waren nauwelijks tegenstanders van een dergelijk vakverbond. De Franse CGT vormde ontegensprekelijk de inspiratiebron. Hénault beschreef hoe de CGT zich op haar laatste congres in Lyon had uitgesproken voor de revolutionaire staking, elke deelname aan verkiezingen had geweigerd en de plannen van de socialistische minister Millerand in verband met stakingen had gekelderd. De CGT deed bijzonder verdienstelijk werk. In tegenstelling met de socialistische partijen had zij waarlijk alle arbeiders zonder politiek onderscheid verenigd. Zij vormde bovendien een echte klasseorganisatie; de socialistische partijen daarentegen sloten om aan de macht te komen, de éne alliantie na de andere met burgerlijke partijen. De vakbeweging onttrekken aan de politici stond gelijk aan de weg bereiden voor de anarchie. Ook Spanje en zelfs Argentinië verdienden in dat opzicht navolging. Het ogenblik voor de stichting van een Belgische CGT leek aangebroken. De vakbonden waren door de mislukking van de algemene staking ten prooi aan desorganisatie en tegelijk zou de BWP ze door middel van de actie voor de achturedag proberen in te lijven.

De anarchisten moesten volgens Thonar zelf geen confederatie opzetten - hij vertolkte daarmee wellicht de mening van de meerderheid -, maar ze moesten wel de stichting ervan uitlokken. Tot concrete beslissingen kwam het echter niet. Er waren wel diverse min of meer concrete suggesties vanwege de congressisten. Er diende een comité tot stand te komen dat een oproep moest richten aan alle vakbonden. Een andere deelnemer aan het congres was van mening dat een oproep van het Luikse Syndicat des Mécaniciens of van de onafhankelijke bonden van Verviers - waar trouwens plannen voor een CGT bestonden - weerklank zou vinden. Er was ook het voorstel van een inlichtings- of verbindingsbureau dat door een tiental bonden zou worden opgezet om contact te leggen met andere bonden en de nodige informatie door te spelen. Het meest concrete voorstel kwam van Hardy⁵³. Er moest om te beginnen contact worden gelegd met bladen die het project gunstig gezind leken : *Le Travail* van Verviers, *La Revanche des verriers* van Lodelinsart, *La Bataille*

52 RDT, 31-5-1902.

53 Jean Robyn alias Jean Hardy (°1861 Sint-Joost-ten-Node), houtsnijder. SAB, Pol, BE, 16725 : J. Robyn.

van Namen, ... Er moesten verklarende artikels verschijnen in *Le Réveil*. Er moest propaganda gevoerd worden in de bonden en in de bedrijven en de bonden moesten speciaal over deze kwestie congresseren. Tenslotte zou er een manifest de wereld worden ingestuurd. Uiteindelijk werd opnieuw een weinig concrete resolutie goedgekeurd. Het congres drukte de wens uit dat de georganiseerde kameraden zich ten volle zouden inzetten met het oog op de stichting van een *Confédération Générale du Travail* die alle vakbonden zou omvatten. Concreter was wel de uitnodiging aan de kameraden om regionaal propagandagroepen te starten om de vakbonden ter zake te informeren.⁵⁴

Men kan niet meteen verwachten dat op dit revolutionaire congres, dat vrij toegankelijk was, een stand van zaken zou worden gegeven van de anarchistische infiltratie in de vakbeweging of een gedetailleerde blauwdruk met het oog op een dergelijke operatie. Dit kan echter maar nauwelijks de vrijblijvendheid van de resoluties verklaren. Meer bepalend was ongetwijfeld het feit dat de syndicale activiteit van de congressisten zich grotendeels leek te beperken tot het plaatselijke vlak en dan nog maar in enkele regio's. Als draagvlak voor een anarchistische oriëntering naar de vakbeweging was dat onvoldoende. Kwam daar tenslotte bij dat de anarchistische (revolutionaire) congresbesluiten in algemeenheid en vrijblijvendheid doorgaans de kroon spanden, zo ook in Luik op 18 en 19 mei 1902. De resoluties verbonden niemand behalve de auteurs ervan, en dan nog. Nu hadden de anarchisten al een tijd ingezien dat ze niet met gekruiste armen op de revolutie moesten zitten wachten, maar dat aan de feitelijke revolutie de revolutie in de geesten moest voorafgaan en dat voor hen op dat vlak een actieve rol was weggelegd. Deze wetenschap had aan de effectieve organisatie van de propaganda weinig veranderd en de verdere concretisering van het terrein voor hun propaganda, de vakbeweging, wijzigde voorlopig weinig aan deze situatie. Hun principiële opstelling die een tussentijds actieprogramma nagenoeg uitsloot, bleef de anarchisten parten spelen. De anarchistische activiteit bleef grotendeels samen vallen met het louter propageren van het einddoel, de revolutie, en daarmee samengaande - overigens weinig concrete - vorming. Dat maakte een engagement in de vakbonden waarvan de bestaansreden niet het minst in de dagelijkse economische strijd lag, niet vanzelfsprekend.

Even principieel waren de anarchistische aanspraken op zelfbeschikking. Een te georganiseerde vakbeweging deed daar afbreuk aan; dat punt was voor veel anarchisten de reden voor een blijvende terughoudendheid tegenover de vakbeweging. Dat betekende ook dat de anarchisten wars waren van al wat naar concrete congresbesluiten rook, zeker op het vlak van organisatorische kwesties, zelfs al betrof het dan nog enkel de praktische organisatie van de propaganda. Typerend in dat verband was de oproep voor het congres. Deelname aan het congres bond de deelnemers in niets. Het kwam er louter op aan

54 RDT, 7-6-1902.

te discussiëren, elkaars inzichten te verruimen. Voor en na het congres bleven de groepen volkomen vrij in hun denken en handelen. Het lag geenszins in de bedoeling een klein parlement of een gedisciplineerde partij te vormen.⁵⁵ Op de agenda stond overigens ook - voor de zoveelste keer - de stichting van een vrije federatie van revolutionaire groepen. Het congres zou dat onderwerp niet eens aansnijden. Het werd verwezen naar een volgend congres in november.⁵⁶ Dat congres zou uiteindelijk pas in 1904 plaatsvinden.

55 RDT, 3-5-1902.

56 RDT, 7-6-1902.